

بررسی حقوقی چک در قانون تجارت

تالیف:
بهرز پرون

انتشارات قانون یار

۱۳۹۵

فهرست مطالب

۱۱.....	مقدمه :
۱۳.....	فصل اول
۱۳.....	چک ومقررات حقوقی آن
۱۵.....	مبحث اول: تعریف اسناد تجاری و اوصاف آن
۱۹.....	گفتار دوم: اوصاف اسناد تجاری
۱۹.....	بند اول: وصف تجریدی بودن
۲۳.....	بند دوم: وصف تنجیزی در اسناد تجاری
۲۵.....	بند سوم : وصف قابلیت انتقال
۲۶.....	مبحث دوم: تعریف چک و انواع آن
۲۶.....	گفتار اول: تاریخچه چک و مقررات حاکم بر آن
۲۹.....	گفتار دوم: تعریف چک
۳۰.....	بند اول: تعریف چک از دیدگاه حقوقدانان
۳۱.....	بند دوم: تعریف چک از دیدگاه قانون
۳۲.....	گفتار سوم: انواع چک در قانون صدور چک
۳۲.....	بند اول : چک عادی
۳۳.....	بند دوم: چک های خاص
۴۳.....	گفتار سوم:انواع چک ها در رویه بانک ها
۴۳.....	بند اول: چک بسته
۴۴.....	بند دوم: چک آزاد یا امنیبوس
۴۵.....	بند سوم : چک بین بانکی(رمزدار)
۴۷.....	مبحث سوم: ماهیت حقوقی چک
۴۸.....	گفتار اول: نظریه وکالت
۴۸.....	گفتار دوم: نظریه انتقال طلب
۴۹.....	گفتار سوم :نظریه تبدیل تعهد
۴۹.....	گفتار چهارم :نظریه تعهد یکجانبه(ایقاعی)
۵۰.....	مبحث چهارم: اوصاف شکلی چک
۵۰.....	گفتار اول: مندرجات الزامی
۵۰.....	بند اول : نوشتن کلمه چک بر روی برگ چک:
۵۰.....	بند دوم: تعهد بدون قید و شرط پرداخت مبلغ معین:
۵۱.....	بند سوم: نام کسی که مبلغ چک را پرداخت می نماید (محال علیه):
۵۲.....	بند چهارم: محل و تاریخ صدور چک:

۵۴.....	بند پنجم: نام گیرنده چک
۵۵.....	بند ششم: امضا صادرکننده چک
۵۹.....	گفتار دوم: مندرجات اختیاری:
۶۱	فصل دوم
۶۱	حدود مسئولیت، مسئولان چک
۶۳	مبحث اول: الزامات صدور چک
۶۳.....	گفتار اول: شرایط مربوط به صادرکننده
۶۴.....	گفتار دوم: شرایط مربوط به محال علیه:
۶۴.....	گفتار سوم: شرایط مربوط به دارنده
۶۵.....	مبحث دوم: حقوق و تکالیف دارنده چک
۶۵.....	گفتار اول: حقوق دارنده ی چک
۶۵.....	بند اول: حقوق دارنده ی چک نسبت به انتقال آن
۶۶.....	بند دوم: حقوق دارنده نسبت به تأمین خواسته
۶۸.....	بند سوم-اقدامات قانونی
۷۷.....	گفتار دوم: تکالیف دارنده ی چک
۷۷.....	بند اول: تکالیف دارنده چک در صورت وجود محل چک
۸۴.....	بند دوم: تکالیف دارنده چک در صورت بلامحل بودن چک
۹۴.....	مبحث سوم – مسئولیت صادرکننده چک
۹۶.....	گفتار اول: مسئولیت مدنی صادرکننده چک
۱۰۰.....	گفتار دوم: مسئولیت جزایی صادرکننده چک:
۱۰۲.....	بند اول: صدور چک بدون داشتن محل در بانک
۱۰۳.....	بند دوم: برداشت تمام یا قسمتی از وجه چک از حساب پس از صدور
۱۰۳.....	بند سوم: دستور عدم پرداخت چک به بانک
۱۰۴.....	بند چهارم: تنظیم غیر صحیح چک
۱۰۵.....	مبحث چهارم: مفهوم و ماهیت ظهرنویسی و انواع آن
۱۰۵.....	گفتار اول: مفهوم و ماهیت ظهرنویسی
۱۱۰.....	گفتار دوم – انواع ظهرنویسی و مسئولیت ناشی از آن
۱۱۳.....	بند دوم- ظهرنویسی به منظور وکالت و مسئولیت ناشی از آن
۱۱۸.....	بند سوم – ظهرنویسی به منظور تضمین (وثیقه) و مسئولیت ناشی از آن
۱۲۲.....	مبحث پنجم: ماهیت و شرایط تحقق مسئولیت در ظهرنویسی به عنوان ضمانت
۱۲۲.....	گفتار اول: ماهیت حقوقی تعهد ضامن در چک
۱۲۵.....	بند دوم: نظریه تضامنی بودن تعهد ضامن در چک

گفتار دوم- شرایط رجوع دارنده به ضامن در چک	۱۲۹
بند اول: رعایت مهلت های مقرر	۱۲۹
بند دوم: اعتراض	۱۳۰
گفتار سوم: مسئولیت ضامن در برابر سایر مسئولین پس از تأدیه وجه سند توسط آنها	۱۳۴
گفتار چهارم: مسئولیت مضمون عنه در برابر ضامن	۱۳۶
گفتار پنجم: مسئولیت دارنده سند و دیگر امضاء کنندگان در برابر ضامن	۱۳۹
فصل سوم	۱۴۳
بانک و عملیات بانکی	۱۴۳
مبحث اول: بانک و عملیات بانک	۱۴۵
گفتار اول: بانک	۱۴۵
گفتار دوم: عملیات بانک	۱۴۶
مبحث دوم: تکالیف و مسئولیت های بانک	۱۴۷
گفتار اول: تکالیف بانک در ایجاد چک	۱۴۷
بند اول: افتتاح حساب	۱۴۸
بند دوم: شرایط اشخاص	۱۵۰
بند سوم: شرایط صوری چک	۱۵۶
بند چهارم: نسخه ضمیمه چک	۱۶۱
گفتار دوم: تکالیف بانکها پس از صادر شدن چک	۱۶۳
بند اول: احراز هویت ارائه دهنده چک	۱۶۳
بند دوم: رعایت سقف مبلغ	۱۶۴
بند سوم: عدم توجه به شرط	۱۶۵
بند چهارم: واریز وجه به حساب معین	۱۶۵
بند پنجم: عدم پرداخت وجه چکی که مبلغ آن به دستور قضایی توقیف شده است	۱۶۶
بند هفتم: پرداخت ده درصد وجه چک به دارنده	۱۶۹
بند هشتم: صدور گواهینامه عدم پرداخت	۱۷۱
بند نهم: درخواست استرداد دسته چک	۱۷۳
بند دهم: اطلاع رسانی	۱۷۴
مبحث سوم: نقش بانک در پیشگیری از صدور چک بلامحل	۱۷۴
گفتار اول: قبل از افتتاح حساب	۱۷۴
بند اول- نحوه افتتاح حساب برای مشتری	۱۷۵
گفتار دوم- اختیار بانک در رد یا قبول درخواست افتتاح حساب	۱۸۶
گفتار سوم- بعد از افتتاح حساب	۱۸۹

۱۹۱	.....	مبحث سوم: عملیات بانکی الکترونیکی
۱۹۱	.....	گفتار اول: بانکداری الکترونیکی و خدمات آن
۱۹۵	.....	گفتار دوم: مزایا و معایب بانکداری الکترونیکی
۱۹۵	.....	بند اول: مزایای بانکداری الکترونیکی
۱۹۵	.....	بند دوم: معایب بانکداری الکترونیکی
۱۹۶	.....	گفتار سوم: روش های پرداخت الکترونیکی
۲۰۰	.....	بند اول: چک ودسته چک الکترونیکی
۲۰۷	.....	بند دوم: نمونه سیستم های چک الکترونیکی
۲۰۷	.....	بند سوم: امضای الکترونیک
۲۱۳	.....	بند چهارم: انتقال و ارائه سند الکترونیکی
۲۱۹	.....	بند چهارم: سیستم پایا چک
۲۲۳	.....	فصل چهارم
۲۲۳	.....	نتایج و پیشنهادات
۲۲۵	.....	مبحث اول: نتایج
۲۴۲	.....	پیشنهادات
۲۴۹	.....	منابع
۲۵۱	.....	منابع فارسی
۲۵۳	.....	مجلات و فصلنامه ها و مقالات
۲۵۴	.....	جزوات و پایان نامه ها
۲۵۵	.....	سایت ها
۲۵۵	.....	قوانین

مقدمه :

مسئله چک و در واقع همان یک برگ کاغذ موضوعی است که بیشتر از حد لزوم و ضرورت دچار قوانین مختلف شده و صاحبانظران هم درباره آن نظریه داده اند، اما هنوز هم در پیچ و خم قانونگذاری است. بار اول قانون تجارت مصوب ۱۳۰۳ و ۱۳۰۴ شمسی چک را تعریف کرد و از آن تاریخ به بعد در سال های ۱۳۱۲ و ۱۳۳۱ و ۱۳۴۴ و ۱۳۵۵ و ۱۳۷۲ و ۱۳۷۶ و ۱۳۸۲ قوانین اصلی راجع به چک را داریم و اخیراً هم ابتدا بحث پیش نویس و سپس لایحه جدید قانون تجارت مطرح گردید. مقنن با نگاهی به گذشته قانونگذاری، با عنایت به عدم توفیق قوانین مصوب در کاهش میزان صدور چک بلامحل، این بار قصد آن نموده که با از بین بردن زمینه های سوء استفاده، از همان مراحل اولیه اقدام به پیشگیری نماید و برای این منظور، بانک را به هنگام افتتاح حساب، در احراز هویت، دارای تکلیف ساخته است. در ماده ۲۱ قانون صدور چک، در صورت وجود سابقه صدور چک بلامحل منتهی به صدور کیفرخواست، بانک از افتتاح حساب منع شده است و در ماده ۲۴۵ پیش نویس لایحه جدید مقراتی وضع شده، ممکن است که گفته شود با تصویب قانون جدید و عدم اشاره به مقرره مورد اشاره در آن، قانونگذار توجهی به سابقه مشتری نداشته است لیکن با توجه به آیین نامه های پیش بینی شده در قانون جدید، مانند ماده ۷۹۶ لایحه جدید قانون تجارت در خصوص اعتبارسنجی و شرایط اعطای دسته چک می توان به وجود و ضرورت احراز این شرایط لازم، اظهار نظر کرد هر چند که در این فرض، قدرت تقنینی آیین نامه، در سلب حق افتتاح حساب از اشخاص، محل تامل است و با توجه به اینکه از تصویب قانون تجارت ۷۰ سال می گذرد و این قانون دارای واژگان مبهم و برداشت های متفاوت برای قضات است که اقدام جدی برای اصلاح آن ضروری به نظر می رسد.

مبحث اول: تعریف اسناد تجاری و اوصاف آن

سند در لغت چیزی است که بدان اعتماد کنند و «نوشته‌ای که در اثبات اعمال حقوقی به کار می‌رود در صورتی سند است که بوسیله شخص یا اشخاصی که در ایجاد آن اثر دارند، تنظیم شود.»

ماده ۱۲۸۴ قانون مدنی سند را چنین تعریف می‌نماید: «سند عبارتست از هر نوشته که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد.»^۱

سند در این ماده از نظر اعتبار به دو نوع رسمی و عادی تقسیم شده است.

اول: سند رسمی نوشته‌ای است که در اداره ثبت اسناد و املاک یا دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مامورین رسمی در حدود صلاحیت آنها و برطبق مقررات قانونی تنظیم شده باشد. دوم: سند عادی به سندی اطلاق می‌شود که بوسیله افراد تنظیم شده مشروط بر آن که مامورین رسمی طبق مقررات قانونی در آن مداخله نداشته باشند.

پس برات، سفته و چک جزء اسناد عادی به شمار می‌روند و قانونگذار اصل را بر عادی بودن اسناد در حقوق خصوصی بنا نهاده و لذا اسناد تجاری که تشریفات تنظیم اسناد رسمی را ندارند عادی محسوب می‌شوند.

در حقوق مدنی، سند تنها وسیله دلیل کتبی وجود طلب، حق یا دین و یا تعهد است. سند رسمی مستلزم انجام تشریفات خاص و صرف هزینه وقت می‌باشد و صرف انتقال سند به دیگری انتقال طلب نخواهد بود؛ مگر آنکه قرارداد انتقال بین طلبکار قدیم و جدید تهیه و امضاء گردد. از طرف دیگر این قرارداد از نظر طلبکار قدیم و جدید زیاد اطمینان بخش نمی‌باشد زیرا بدهکار ممکن است به تهاتر یا به بطلان و فسخ و یا به عیوب رضا و سایر ایرادات و النهایه به پرداخت استناد نماید.

---

^۱- یگانه، فریدون و بیژن منظمی، حقوق بازرگانی تجارت، تهران، انتشارات نیک اندیش، ۱۳۸۷، ۱۹۱.

ولی سند در تجارت از چارچوب قانون مدنی خارج شده و یک نظام وجودی جدیدی از آن احساس می‌شود. از حالت کاغذی که به عنوان ابزار اثباتی است خارج شده و این سند که در چارچوب قانون مدنی استقلالی ندارد در قانون تجارت وصف تجریدی کسب می‌کند و مزایایی به خود می‌گیرد و آن را از وصف ساده اسناد عادی در قانون مدنی جدا می‌کند. حقوق تجارت به منظور تسهیل در گردش ثروت و رفع مشکلات انتقال طلب، سند تجاری را به وجود آورده تا تامین بیشتری به دارنده آن اعطا نماید. این سند به آسانی قابل استفاده بوده و تشریفات حقوق مدنی در آن رعایت نمی‌گردد و بدین ترتیب اعتبارات به سهولت از یک نفر به دیگری منتقل می‌شود و تاجر می‌تواند به جای وجه نقد چنانچه به کالا و یا انجام خدمت نیاز داشته باشد از سند تجاری استفاده نماید و دریافت کننده سند مزبور نیز به نوبه خود می‌تواند اعتبار منعکس در سند مورد بحث را به آسانی به دیگری انتقال دهد و یا در صورت نیاز به پول نقد به بانک مراجعه و وجه مورد نیاز خود را دریافت کند.^۲

اسناد تجاری آدر قانون تجارت ایران و سایر قوانین و مقررات مرتبط تعریف نشده است لیکن دکترین حقوق تجارت ایران برای اسناد تجاری دو مفهوم عام و خاص قایل می‌باشد. در مفهوم عام و وسیع، هر سند یا نوشته‌ای که در امر تجارت، عنوان و کاربرد داشته باشد می‌تواند سند تجاری قلمداد گردد مثل برات، سفته، چک، اوراق قرضه، اوراق سهام، بارنامه دریایی، راهنما هوایی، اعتبارات اسنادی، قبض انبار، ضمانت نامه بانکی، سیاهه تجاری (فاکتور)، بیمه نامه و... و متقابلاً اسناد تجاری به مفهوم خاص شامل اسناد سه گانه برات، سفته و چک می‌باشد که به دلیل تمرکز اوصاف اسناد تجاری در سه سند اخیر و اتصاف آنها به کلیه اوصاف و ویژگیهای تجاری و حمایت اکمل قانونگذار تجاری، به آنها اسناد تجاری خاص گفته میشود.^۴

^۲ عرفانی، محمود، حقوق تجارت (اسناد تجاری)، جلد سوم، انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۸۸، ص ۷.

^۳ -Effets de commerce

^۴ -مسعودی، بابک، اصول حاکم بر اسناد تجاری، مجله کانون وکلای دادگستر مرکز، دوره جدید شماره ۲، ۱۳۷۹، ۶-۹

اسناد تجاری در مفهوم خاص، طی دوران نسبتاً طولانی، با توجه به نیازهای خاص مبادلات بازرگانی به وجود آمده و هدف آن پیشگیری از مخاطرات احتمالی حمل و نقل پولهای فلزی و کاغذی و لزوم پرداختهای سنگین و امکان نقل و انتقال وجوه از مکانی به مکان دیگر یا از کشوری به کشور دیگر بوده است^۵ و این اسناد در جهت تسهیل گردش ثروت و سرعت بخشیدن به کارها و نیز معاف کردن تجار از انجام کارهای اداری وقت گیر مورد استفاده قرار می گیرند^۶.

در مجموع اسناد تجاری صرفنظر از معنی کلی که ممکن است داشته باشند و به کلیه اسنادی که بین تجار رد و بدل شوند تعمیم داده می شوند، معمولاً اسناد و اوراقی می باشند که قابل معامله بوده و معرف طلبی به سررسید مدت کم می باشند. درست است که در ابتدا بیان نموده ایم که سند تجاری جزء اسناد عادی است (طبق قانون مدنی) ولی در اینجا می گوئیم که در قانون تجارت نقش اساسی دارد و ارزش مختص به خود می یابد و چه بسا که این سند تجاری مسئولیت زیادی برای صاحبان امضا در آن بوجود می آورد که باعث سهولت قابل ملاحظه‌ای در انجام معاملات می شود^۷.

اسناد تجاری به طور عمده عبارت از کلیه اسنادی هستند که بین تجار در دادوستد روزانه رد و بدل می شوند. انواع آنها متفاوت و بسته به وضعیت و نوع کار تجارت زیاد یا کم است. ولی در اصطلاح حقوق تجارت اسناد تجاری عبارت از اسنادی است که قانون تجارت از آنها نام برده و آنها را در تحت شرایط خاصی قرار داده است. معامله نسبت به بعضی از آنها را قانون ذاتاً تجارته‌ی دانسته مانند معاملات برواتی، و معامله بعضی از آنها ذاتاً تجارته‌ی نیست مانند سفته، یعنی کسی که اشتغال به عمل برواتی داشته باشد تاجر است، ولی کسی که به عمل سفته

^۵- آموزگار، مریم السادات، مشکلات حقوقی وثیقه گذاران اسناد تجاری، ۱۳۸۰، ۶۴-۶۵

^۶- فخاری، امیر حسین، تقریرات درس حقوق تجارت، ۳، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴، ۶

^۷- آموزگار، مریم السادات، منبع پیشین، ص ۶۷

اشتغال داشته باشد دلیل اشتغال او به تجارت نخواهد بود. با این احوال مقرراتی که در اسناد تجارتي وجود دارد مربوط به تاجر يا غير آن نخواهد بود، بلکه شامل کلیه اسناد تجارتي است اعم از این که معامله کننده تاجر باشد يا خير^۸.

با اندکی دقت در اسناد بالا میتوان این اسناد را به لحاظ کاربرد اصلی که دارند دسته بندی کرد. برخی در کار پرداخت و مبادلات پولی مورد استفاده قرار میگیرند مانند: چک، سفته، برات، اعتبارات اسنادی. که البته در میان اینها، برات و سفته، وسیله پرداختهای وعدهدار، چک به عنوان وسیله پرداخت نقدی و بالاخره اعتبار اسنادی (I.C) به عنوان وسیله پرداخت صرفاً بین المللی میباشد. برخی معرف تعهدات ناشی از بیع تجارتي هستند مانند سیاهه تجارتي و برخی به عنوان سند تعهد پرداخت بقیه و شرط وجه نقد توسط ضامن (بانک) به مضمونله (- از بابت مضمون عنه) میباشند مانند ضمانت نامه بانکی. برخی سند مالکیت مالالتجاره بوده مانند بارنامه، راهنما، سند حمل مرکب و قبض انبار و برخی نیز حاکی از مشارکت اشخاص در سرمایه شرکتهای تجارتي است مانند سهام و اوراق قرضه^۹.

برای تسریع و تسهیل گردش این اسناد در حقوق تجارت، نهادی به نام «ظهنویسی» پیش بینی شده که به اسناد مزبور امکان می دهد که به صرف امضا در ظهر (پشت) سند، حقوق مندرج در آن بدون نیاز به سایر تشریفات، به دیگری انتقال یابد.

هرچند سابقاً در قلمرو معاملات به اموال مادی (منقول و غیرمنقول) بیشتر بها داده می شد، اما با توسعه روزافزون اسناد تجاری بعنوان اموال اعتباری، سرمایه نوینی در جامعه تجلی کرد و وسیله پرداخت، واسطه معاملات، معیار سنجش و ذخیره کننده ارزش اشیا و خدمات محسوب شد؛ بگونه ای که اکنون در بسیاری کشورها میزان اموال مادی اشخاص، ملاک سرمایه واقعی و منحصر به فرد آنها محسوب نمی شود؛ بلکه حجم و نوع اسناد تجاری مثل اوراق بهادار، این نقش را ایفا می کند و خاصیت زاینده گی آنها در بسیاری موارد، بیشتر از اموال مادی است و از همین رو فکر وثیقه گذاری آنها، ماهیت حقوقی و شرایط و احکام آن مطرح شد و مورد بحث

^۸- عبادی، محمد علی، حقوق تجارت، تهران، انتشارات چهر، چاپ چهارم، ۱۳۷۲، ص ۲۱۷

^۹- مسعودی، بابک، منبع پیشین، ص ۶-۹

قرار گرفت و از قلمرو حقوق داخلی کشورها فراتر رفته در قوانین و مقررات بین المللی انعکاس یافت.

مطابق ماده ۷۰۱ لایحه اصلاحی قانون تجارت سند تجاری سندی است که شکل آن مطابق قانون تنظیم می شود و به موجب آن تعهد مستقل پولی یا غیر پولی بر عهده صادر کننده و یا دیگری ایجاد می گردد.

گفتار دوم: اوصاف اسناد تجاری

اسناد تجاری برخلاف اسناد غیر تجاری دارای اوصاف و ویژگی هایی است که شناخت آنها ضروری و مفید است. و در هر چه بهتر مورد استفاده قرار دادن آن مؤثر خواهد بود. یکی از علل عدم موفقیت در بکارگیری این اسناد در حقیقت عدم شناخت اوصاف و ویژگی های این اسناد بوده است.

بند اول: وصف تجریدی بودن

در قلمرو حقوق مدنی هر تعهدی علت و سببی دارد. این علت و سبب باید قانونی باشد، اسناد مدنی اعم از رسمی یا عادی ضمن اینکه دلیل^۱ محسوب است حاکی از وقوع یک تعهد یا رابطه حقوقی است، کلاً در قلمرو حقوق مدنی سند جنبه تبعی دارد، خود سند دارای موضوعیت نیست. یعنی اگر بنا به جهتی از جهات تعهد یا امر حقوقی موجد تنظیم سند باطل گردد، سند نیز کان لم یکن و بلا اعتبار خواهد بود.

در قلمرو حقوق مدنی اسناد جنبه طریقی دارند، حال آنکه در قلمرو حقوق تجارت اسناد جنبه موضوعی داشته و خود هدف است نه وسیله، هر چند به عنوان وسیله هم به کار می رود. به طور کلی اسناد تجاری متضمن حقوق و تعهدات مستقلی است. لذا در آراء صادره از محاکم

^۱ ماده ۳۵۳ ق.آ.د.م سابق و ۱۹۴ ق.آ.د.م مصوب ۱۳۷۹ «دلیل عبارت از امری است که اصحاب دعوی برای اثبات یا دفاع از دعوی به آن استناد می نمایند».